

Ellenzélben

GRAMSCI ÉS LUKÁCS - MA

Vajon milyen lehet a szembefújó szél? Minőségtől függően hideg, metsző, emléktáblákat leverő, olyan, amitől összehúzódik a száj, védekeznek a kar? Vagy éppen az ellenkezője ez az ellenzél, kellemes, „jó meleg”, „ami sok jeget felolvaszt”, aminek megnyílik minden? *Sárközy Péter*, a római La Sapienza Egyetem professzora (aki mellesleg a római IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus szervezője *A magyar művelődés és kereszténység* témában) ez utóbbiban bízott a magyarországi baloldali gondolkodás helyzetét tekintve, míg például *Tőkei Ferenc* ellenkező véleményen volt, így szerinte „olyan ellenzél fúj az 'új' ideológia szférájából a baloldali gondolkodás és kutatás irányába, amely korábban is 'másnak' minősített 'renegát', 'nem igazi' gondolkodókat egyneműen csak baloldaliségük miatt diszkriminálni szeretné”. E két különböző álláspont csak egyike volt azoknak, amelyek az 1991-es, a Szegedi Lukács Kör által rendezett Gramsci- és Lukács-konferencián felmerültek. (Mellesleg, az egyetlen közép-kelet-európai rendezvény volt, amelyen *Antonio Gramsci* születésének centenáriuma emlékeztek.) Az utóbbi három év mind *Tőkei Ferenc*, mind – leginkább napjainkban – *Sárközy Péter* véleményét is igazolta: a dermesztő ellenzél egyre inkább „jó meleg szellő”-vé vált.

A konferencia (melynek célja e két baloldali gondolkodó eszmeiségének összehasonlítása volt Kelet és Nyugat nézőpontjából) anyagát – szervezője, Szabó Tibor szerkesztésében – most veheti kézbe az érdeklődő olvasó. A Szegedi Lukács Kör tizenöt éves fennállásának méltó állomása e harmadik, a Kör kiadásában megjelentetett tanulmánykötet – a *Miért Lukács?* (Szerkesztette: Szabó Tibor, 1990.) és Szabó Tibor: *Gramsci politikai filozófiája* (1991) című könyvek után.

A kötet első részében, a *Tanulmányok Gramsciról* című fejezetben *Sárközy Péter* professzor Gramsci jelentőségéről ír; *Sergio Caprioglio* (a torinói Studi Piero Gobetti munkatársa, neves Gramsci-szakértő) Gramsci politikai elképzeléseinek egyik központi eleméről, a vezetőről szóló teóriát értelmezi; *Roberto Finelli* (a római La Sapienza Egyetem és a bari-i egyetem tanára, klasszikus német filozófia szakértő) az olasz filozófus életművének fő célkitűzéséről, a filozófia átalakítására irányuló programjáról és annak eredményességéről értekezik.

Antonio A. Santucci (több Gramsci-könyv szerzője, a Laterza Kiadó munkatársa) *Gramsci levelei a börtön előtt* című tanulmányában 1926-ig, Mussolini parancsára való letartóztatásáig mintegy „belülről” követhetjük nyomon Gramsci emberi és politikusi sorsát. Az életút folytatásának adatait 1926-tól ismerjük. *Mussolini* szavai szerint Gramsci „az a szárd püpos gazdasági és filozófiai professzor kétségtelen hatalmas elme”, de ez az elismerő vélemény nem gátolja abban, hogy kétévi börtön után húszévi börtönbüntetésre ítélje. 1937-ben Gramscit a közvélemény nyomására súlyosan betegen a börtönből kórházba szállítják, majd nem sokkal ezután meghal. Az utókor a 32 börtönfüzet megírójában századunk egyik legjelentősebb olasz baloldali történetíróját, filozófusát, irodalomkritikusát, politológusát véli felfedezni, bár Gramsci saját szavai szerint ő csak egy „középszerű férfi”, aki „nem akar se mártír, se hős lenni”.

Santucci érdeklétesen mutatja be a levelek tükrében az éhező szardíniai család életét; a Carlo Alberto Kollégium ösztöndíjával a torinói egyetem Bölcsészettudományi Karán 1911-ben továbbtanuló szárd diákot; az 1921-ben az Olasz Kommunista Pártot megalakító értelmiségit; a politikai aktivistát, aki lapot szerkeszt, a többi európai kom-

munista párttal állandó személyes kapcsolatban áll, aki beindít egy belső pártiskolát, sőt letartóztatása előtt egy hosszú levélben beleszól (1926) Trockij és Sztálin vitájába. Santucci szerint „*talán ez a levél volt a legfőbb vádpont ahhoz, hogy Moszkvában olyan kommunistát csináljanak Gramsciból, akit az eretnokség levegője leng körül még balála után is*”.

A tanulmánykötet *Gramsci és Lukács* című második részében az egyik fő hasonlóság e két baloldali gondolkodó között a kritikai magatartás, az elvi különállás, a tertium datur filozófiai alapállása, amely mindkét gondolkodót sokszor juttatta abba a helyzetbe, hogy saját pártjaik – mint túl eredeti gondolkodókat – megkérdőjelezték. *Guido Oldrini* (a bolognai egyetem tanára, több folyóirat szerkesztője, neves Lukácsszakértő, filozófus) és *Luciano Amodio* (milánói Lukács- és Luxemburgszakértő, több könyve jelent meg) tanulmánya után a szegedi egyetemen is oktató (az újvidéki egyetem magisztere) *Losonczi Alpár Lukács és Gramsci mint a modernitás önkritikájának gondolkodói* című írásában kísérletet tesz egy tágabb kultúrtörténeti megközelítésre. A szerző e két eszmerendszer kapcsolódási formáit elemzi a – reneszánsztól már elkezdődött és napjainkban is tartó – modernitás gondolkodásához.

A leírtakkal ugyan egyetértve, de mégis szükségesnek tartom a modernitás részletesebb elemzését, főleg Lukács esetében, akinek életműve legalább két, jól elkülöníthető korszakot ível át ezen belül. A habermasi modernitáson belül a szakirodalom – napjainkban – elkülöníti a korai modernet, mely körülbelül a XIX. század végéig tart; a modernet, mely valamikor 1875–1920 között veszi kezdetét és napjainkban is észlelhetjük; a posztmodernet körülbelül a hatvanas évektől. A reneszánsztól kezdődően egy átfogó paradigma érvényesül: az emberi élet már nem (csak) transzcendens, hanem immanens. A polgári társadalom megszületésével az immanencia következménye a premodernben, hogy az egységes értékrendszer széttöredezik, a gondolkodás és a művészetek életintegrációja meggyengül, egyre erősebbé válik a szekularizáció. A transzcendens-isteni értékrend eltűnése után a szubjektum számára a koherens rendszert a közösségi-történelmi értékrend nyújtja a premodern axiológiai alapjaként. A premodern diadalmas Ész-emberének látásmódja az immanens lét reális, tényleges megragadására irányul, a dolgok lényegeként annak történetisége határozódik meg, de „*valahol a végső ponton mindig visszacsempészik a régi transzcendens narratíva elemeit.*” (Bókay) Ilyen értelemben premodern a felvilágosodás, a pozitívizmus, a szellemtörténet és a marxizmus eszmeisége. A múlt század végén, a századelőn a kibontakozó modern kultúr-objektívációk megkérdőjelezzik az emberi lét értékének emelkedését az abszolút felé, felbomlasztják a premodern célracionálisitást. A modern megalapozó létélménye a századelőn, hogy az individuum abszolút módon magára maradt, nincs biztonságos erkölcsi rend, eltűnt világból az Isten, megfoghatatlanná vált az első világháborút követően a történelem vezérlő eszméje. Az értékrendek összekuszálódtak, a világkép pluralizálódott, minden bizonytalanná vált, hiszen minden csak az individuum szintjén érvényes (Lukács). A premodern és a modern határán a kulcsszó a relativitás; a fő kérdés: a dolgoknak van-e objektív lényege, létezik-e az abszolút bizonyos, a teljesség, a homogenitás, egész ember és egész emberiség; vagy csak a szubjektív, intuitív, relatív, a széttöredezett van.

E problémára, a századelő premodern-modern korszakváltására reflektál a legérzékenyebben a lukácsi életmű. A fiatal Lukács pályakezdésekor elutasítja a modern szellemiségét, leginkább a *drámakönyvben*. Megkérdőjelezi a relativitást, fő problémája az egész életművében az értelemadás lesz, az abszolút bizonyosság keresése. A lukácsi életmű egészét tekintve mégis kétarcú, premodern és modern határán állva egyik vagy másik válik karakteresebbé. A premodern szellemiségű indulás után – bár fiatalkorában

hevesen támadja a modern szellemiségét – paradox módon mégis a modern megszületésének tanúja, sőt egyre inkább szereplőjévé vált 1918-ig. A premodern felbomlásának jeleit, az abszolút bizonyosság meg nem találását rögzíti az esszékorszak, *A lélek és a formák* kötet. A modern megszületését mint válságot reflektálja Lukács, mint egy boldogtalan, kaotikus, relatív, szétesett világot. *Losoncz Alpár* e lukácsi attitűdöt így jellemzi: „Lukács ellentmondásokkal teli pályáját, legalábbis perdöntően *A regény elmélete* óta, a modernitás önreflexiójának hőse, Hegel határozta meg. A tét: a szubjektivitás esélyei a belső és külső szféráira hasadt, az *Én és a világ*, a lélek és a test kettészakítottságával jellemezhető modern helyzetben. Ezen esély kiváltképpen terepe: a logikailag objektívan rekonstruálható időbeni történések sora, a történelem.”

Lukács elutasítja a modernet, de paradox módon szemlélőként tudatosítja, hogy ebben a korban az élet individuum alapú megértésére lehet csak törekedni; elutasítja – hiszen mindig keresi –, de tudatosítja a meg nem találással az Abszolút bizonyosság elvesztését. A leginkább modern szellemiségű mű a *Heidelbergi kéziratok*, melyben inautentikus és autentikus egyesíthetelenségét – vagy a kései Lukács fogalmait értelmező Losoncz Alpár szavaival: „a partikularitás és az egyetemesség közé kifeszített ember” gyötrelmeit mint alaphelyzetet írja le. Kényszeredetten teszi ezt Lukács (jelzi a kéziratot elfelejtő gesztusa is), hiszen az abszolútizáló praxisvágytól úzva, a történelemben felkínált lehetőséget 1919-ben elfogadva élete végéig premodern pátoszú arcát mutatja felénk. Losonczal egyetértve Lukács hitte, hogy „a tudat és a tárgya, a természet, és a szellem, a gyakorlati és elméleti Ész, az *Én és nem-én*, a tudás és a hit, a véges és a végtelen ellentmondásai közepette vergődő modern ember megváltható”.

E megváltásra épül az idős Lukács művészetfilozófiája is, melyben a művészet feladata a világ, az emberi lét megváltoztatása, mivel a művészet a nembeli lényeg artikulációja, feladata az emberiség megváltása, hiszen a művészet egy valódinál valódibb világot állít, Kell-nyomatékú.

Vajda Mihály szerint e lukácsi megváltástan szükségképpen kudarcra van ítélve, hiszen csupán azon a feltevésen alapul, hogy „szükség van megváltásra”, „sőt még rosszabb a helyzet: a szekularizált filozófiai megváltástanok a legsátánibb politikai törekvések eszközévé lehetnek”.

Losoncz Alpár szemléletesen mutatja be, hogy a lukácsi „egység filozófiájában” hogyan mond le az individuum, a szubjektum önmagáról, és válik kollektív alannyá, magáért való emberré, feloldva szubjektum és objektum örök dilemmáját. *A Történelem és osztálytudatban* az objektum–szubjektum azonosságára a proletariátus hivatott, aki később az *Ontológia* megírásakor a hozzárendelt „osztálytudat segítségével képes felszabadítani az emberiség lehetőségeit abban az értelemben, hogy magáért való emberiséggé váljon.” (Losoncz) A proletariátus mint kollektív alany, mint a „történetfilozófiai logosz hordozója” szubsztancializált jellegű, míg a modern az alanyt szubsztancializálja. Losoncz Alpár szerint ez a lényegi különbség úgy érthető meg teljesebben, ha a marxizmust mint a modernitás „önkritikájának megnyilvánulása” fogjuk fel. Véleményem szerint ez a probléma egy másik nézőpontból, a premodern, modern alapjáról is megközelíthető. A premodern szemléletmódhoz kapcsolódó marxizmus alanya mint a közösséget megelő megvalósító, kiteljesítő ember; a premodernben az értelem forrása a történelem, az önfejlődő emberi közösség kronológiája. A különböző marxista elméletek e tágabb eszmeiség háttérében szubsztancializálják a kollektív alanyt. A századfordulótól kialakuló modernben az individualitás abszolút kiindulóponttá válik, annyi fajta érvényesség lehetséges, ahány individuum, az élet csak alany alapú, közép-pontú lehet.

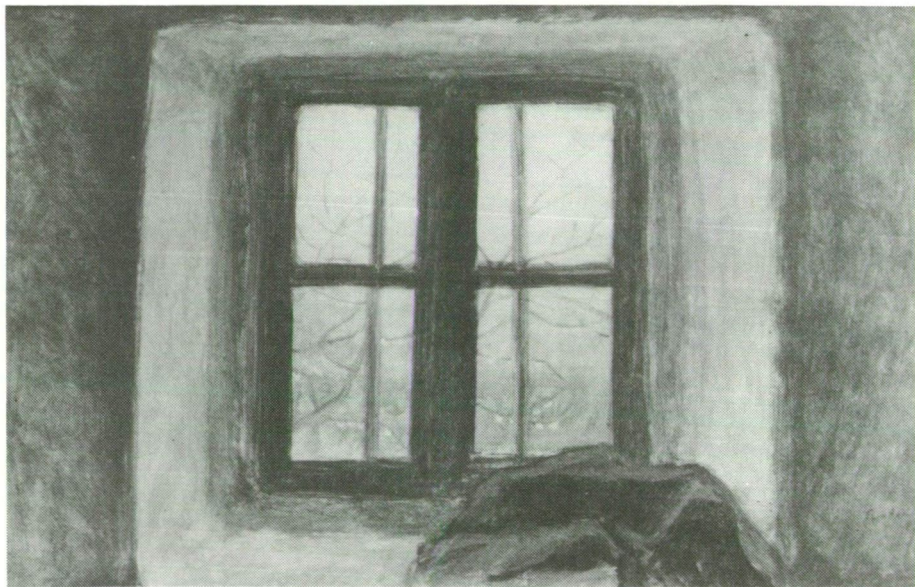
Innen nézve szükségszerű, hogy az 1919 utáni premodern az ok-okozati lépcsőn megállni nem tudó Lukácsnál a kollektív alany, a „szubsztanciális szubjektivitás metatörténelmi mércéket feltételez” (Losoncz); legfőképp az *Ontológiában*, ahol az emberiség elérhet egy olyan fejlődési fokra, ahol társadalom és egyén magáért való fejlődése egybeesik, ahol megszűnik az elidegenedés, és az nem más, mint a kommunizmus.

Hasonlóan gondolatgazdag tanulmányokat olvashatunk Lukácsról és Gramsciról *Antonio Infrancától* (több dél-amerikai egyetem vendégtanára, Croce- és Lukács-szakértő); *Nicolas Tertuliantól* (a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales professzora, nemzetközileg elismert Lukács-kutató); és *Bayer Józseftől* (a Politikai Tudományok Intézetének munkatársa).

A tanulmánykötet harmadik részében a hatástörténeti írások bemutatják a kelet-közép-európai Gramsci-értelmezéseket Romániában, a volt Jugoszláviában és Magyarországon.

A negyedik részben Gramsci és Lukács kultúrfelfogásáról értekezik *Pavol Koprda* (a pozsonyi Akadémia munkatársa, irodalomtörténész); *Lelio La Porta* (neves olasz Lukács- és Gramsci-kutató) és *Birgit Wagner* (a bécsi egyetem romanisztikai tanszékének tanára, irodalomtörténész). Végül a *Függelékben* olasz és angol nyelvű tanulmányok zárják le a kötetet, mely minden bizonnyal hasznos kézikönyve lesz századunk e két kiemelkedő, baloldali gondolkodója iránt érdeklődő olvasóknak.

Máté Zsuzsanna

SZALAY FERENC: NOVEMBER